

Алымбаева Б.А.

СУЛТАН РАЕВДИН АДАБИЯТКА КАРАЙ АЛГАН
АЛГАЧКЫ БАГЫТЫНА ОБЗОР

Алымбаева Б.А.

ОБЗОР НАПРАВЛЕНИЙ СУЛТАНА РАЕВА К ЛИТЕРАТУРНОМУ ТВОРЧЕСТВУ

В.А. Alymbaeva

REVIEW DIRECTIONS SULTAN RAEV TO LITERARY CREATIVITY

УДК: 377.46.112

Бул макалада С.Раевдин адабиятка карай алгачкы багыты юморлуу сүрөттөөдөн башталып, дүйнөнү тереңден таанууну карай багыт алгандыгы анын жазган бардык чыгармаларынан көрүнүп тургандыгы айтылат.

Статья посвящена литературному творчеству С.Раева, который начал свое творчество с юмористических рассказов до широкого философского миропонимания.

This article deals with S. Raiev's first step to literature which begins his works from humorous description of the world including a wide philosophical outlook.

Кайсыл чыгармачыл адамдын болбосун адабиятка кирүү шарттары ар түрдүүчө болот. Алардын бири эрте, бири кеч баш бакса дагы чыгармачылыкта берген жемиши, калтырган мурасы жеке өздөрүнө гана таандык талант-көрөңгөсү менен ченелет. Адабиятка баш баккан адамдардын басып өткөн чыйырына көз салсак, алар көбүнесе ыр жазып башташат дагы, кийинчерээк ошол жолду уланткандар, ырдан оолактап проза же драма жанрларына ооп кеткендер дагы бар. Биз сөз кыла турган белгилүү жазуучу Султан Раевдин мисалынан биз ыр менен чыгармачылыгын баштап, кийин биротоло кара сөзгө ооп кеткен фактыны көрө алабыз. Айталы, анын алгачкы “Ак-Буурам”, “Тоолорум” аттуу ырлары 19 жашында Ош областына караштуу Кара-Суу райондук “Эмгек майданы” гезитине жарыяланган. Ал ырлардагы туулган жердин көрүнүштөрүнө болгон изги тартылуулар, ошол көрүнүштөр менен камыр-жумур айтылган үмүт-кыялдар андагы али белгисиз, бирок жүрөгү өрөпкүп, чыгармачылыкты карай талпынып турган жаш баланын ишенимдүү багытын туюнтат. Ал багыт – адабият дүйнөсүн өмүрлүк ааламы катары биротоло тандаган болочок кара сөзчүнүн багыты.

Ырас, Бишкек шаарындагы А.Осмонов атындагы республикалык китепкананын каталогдорунан алынган маалыматтарга таянып, С.Раев чыгармачылыгын ыр менен баштаган деп ырастасак дагы, ал алгач колуна калем кармаган учурларында ырга катар гезиттик макалаларды, аңгеме, новелла жанрларындагы кара сөздү дагы жазган. XX кылымдын 80-жылдарын С.Раев чыгармачылыкта прозаик катары аракеттене баштаган мезгил деп мүнөздөөгө болот. 1982-жылы 3-сентябрда “Мугалимдер газетасында” жарык көргөн “Акыркы кат” аттуу новелласынан тартып, ал кара сөз жанрында тынымсыз

изденип, жазгандарын окурмандарга сунуштай баштаган. “Мен кантип үйлөндүм” деп аталып 1982-жылы, “Көрө, көрө” деп аталып 1983-жылы жарык көргөн сатиралык аңгемелери, “Белгисиз планетадагы катастрофа” (1985) аттуу фантастикалык аңгемеси, “Пусу шаарга барганда” (1987), “Аял” (1989) аңгемелери, “Күн кармаган бала” (1990) повести бир он жылдыктын ичинде эле жаш жазуучунун идеялык-тематикалык, жанрлык жактан кандайча изденгендиги жөнүндө азыноолак кабар берип турат.

Жазуучунун эң кийинчерээк жарык көргөн китептеринин бири болгон “Ханышанын көз жашында” (2008) орун алган аңгемелеринин өзүнөн дагы анын алгачкы сатиралык аңгемелеринде орун алган маанайды, юморду, сарказмды учуратууга болот. Айталы, “Соцреализм” аңгемесиндеги жазаланып жаткан чычкан, “Аял” аңгемесиндеги өзүнүн көңүлдөш адамы менен бөлүнүшө албай жаткан аялдын психологиялык абалы, кысталыш шарттарда кыйын кептерди сүйлөп, дүйнөлүк улуу философтордун өмүр таржымалын саймедиреп, бийик ой-лорго баш буруп турган эркек, карачечекей кызы никесиз төрөгөнүн угуп тиши кычырап турган Пусунун эртеси күнү эле коңшу аялдар менен отуруп алып, “аягы бокто, башы көктө” болуп, шаардагы сулуу аялдарды шилекейи чубурганча эске салып, чечекейи чеч болуп отурганы, “Жүр, жаталы” деп, оорукчан энесинин жанынан аялын жан эбиле чакырган эркек, анын энесинин оозуна суу тамызып аткан ууру, “чаң жолдун чаңын малтап” түрмөдөн туулган айылын карай сан ойго чөмүлүп кетип бараткан Жусубали, кезектеги экзаменине даярданып, “Манасты” күйөөсүнө окутуп угуп отурган кош бойлуу Ирсалат – мында айтылган каармандардын бардыгы баштан аяк болбосо дагы көпчүлүк учурда кылган кылыктары менен окуп жаткан окурманды “бырс” эттирип күлдүргөн өзгөчө каармандар. Айтылган каармандардын ар бири аркылуу жазуучу турмушта болгон адам затындагы миң кырдуу, миң сырдуу жактарды ачып берген. Автор бир гана адамдардын ар түрдүү мүнөзүн ачып берген деп айтыш аздык кылат. Ал ошол өзү сүрөттөгөн каармандар аркылуу ошол адамдар жашаган доордун дагы картинасын көз алдыга тартат. Айталы, “Соцреализм” аңгемесинде төмөнкүдөй эпизод бар: “... Чал суроосун айтып бүткүчө болбой артынан коюу чаң сапырган полутарка машине чогулган элдин жанына келип токтоду. Андан чаң болгон

кийимин кагынып-сагынып келген кишилер бирден-бирден түшө баштады.

Муруту кылычтын мийизиндей чычайган эткээл киши түшкөндө эл “бу ким эле” дегенчелик таң кала карады.

- Ким бу? – Чалдын кызыгы артты.

- Ыстаке эмеспи?..

- Сот, – деди бирөөсү. – Сот бу...

Машинеден экинчиси түштү.

- Бунусучу? – Чал аны да сурады.

- Ыңкывыды – деди кимдир бирөө. Бу үндү угары менен “Ким айтты?” деген ишаратта чал эки жагын элең-элең карады. Ар тарабын караса эч ким лам дебегендей, буга чал түшүнбөдү.

“Мойнок” колхозунун башкармасы райондон келгендердин алдынан жайдандап тосуп чыгып, учурашайын деди эле, алик ордуна бир көзү сокур сот суроо таштады.

- Баары чогулдубу? – деди ал бешарасын бузуп. – Эч ким калбадыбы?

- Жан адам калбады, аксакал. Кыбыр эткендин баары. – Башкарманын үнү калтырап чыкты. – Чал, кемпир, катын-калач, бала-бакыра калбады. Баарын жыйнадык, жан адам калбай ушерде.

- Желекти илдинерби? – Сот тырчыя түштү. – Көрүнбөйт го...

- Желектиби? – Сөздү шып илип кетти башкарма. – Бир паста ле илип коебуз, аксакал. – Бүгүн элдин көзүнө ал мынчалык сылык да, мынчалык сыпаа да көрүнбөгөн” (2.10-11-бб.).

Ушул сүрөттөөнүн өзүнөн эле элеттик адамдардын мүнөзү, тыштан келген адамды кабылдоодогу ньюанстар, өзгөчө машинеден түшкөн адамды дароо Сталиндин өзү эмеспи деп эбиле сураган баео кызыгуу, кырдаалды андоо көрүнүп турат. Райондон келген кишиге карата жергиликтүү бийлик өкүлүнүн бөйпөндөгөн абалы эң таасын чагылдырылып берилген. Социалисттик замандын окуясын чагылдырууда ал кезге тиешелүү желек сыяктуу атрибут дагы роль ойнойт. Желек – бул боло турган чогулуштун олуттуу, маанилүү нерсе экендигин далилдей, ырастай турган буюм катары көрүнөт. Өзү дагы бир четин көрүп, ашын татып калган социалисттик доордогу байкаган кемчилик-кенемтелерди автор өзүнүн курч тили менен көркөм берген.

Аңгеменин көркөмдүк баа-салмагын арттырып турган автордук тил жөнүндө эки ооз кеп айтпай

кетүүгө болбойт. Өзү жакшы билген, туулгандан канына сиңген түштүк диалектисиндеги тил С.Раевдин баштапкы чыгармасынан тартып эң кийинки чыгармаларына чейин үстөмдүк кылып келет. “Бүткүчөң болбой”, “атрабын караса”, “бир паста ле” – деп, каармандарынын оозунан чыккан кепти дагы, андан тышкары автордук баяндоону дагы карапайым элеттик түштүк элинин сөзү менен берүү кичине автордук экиленүү катары көрүнгөнү менен, ошол окуянын катышуучуларынын маанай-мүнөзүнөн кабардар кылууда чоң мааниге ээ. “Ыстаке эмеспи?” – адамдардын ишенимин бир жагынан чагылдырса, экинчи жагынан доор картинасын дагы чагылдырат. Бул жагынан жазуучуну “жаңыча ойлогон, доордун кан тамырын кылдат кармаган калемгер болуп чыга келди. Эми анын ар бир чыгармасы коомчулуктун ой-пикирин жаратып, түйшөлтүп, ой толгоого түрткү берет” (2.3-б.) – деп айткан улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун сөзүнүн кадиксиз чындык экендиги туюлат.

Өзүнүн чыгармачылык жолунун башатында гезиттик макалалары аркылуу турмуштун, доордун, коомдун ар түрдүү көйгөйлөрүн чагылдырып келген жазуучу алгачкы аңгемелеринде адамдын психологиясына үңүлүүнү, андан башкалар байкабаган ньюанстарды көрүүнү кандай адат тутса, ошол жазуучулук байкагычтык эң кийинки чыгармаларына чейин анын сүрөткерлик касиетинин ажарын ачып келе жатат. Белгилүү изилдөөчү З.С.Паперный А.П.Чеховдун чыгармачылыгы жөнүндө: “Характерная черта художнического мышления Чехова: он идет от анекдотически-забавного ко все более углубленному, серьезному, горестному осмыслению смешного мотива, случая, эпизода...” (1.54), – деп жазгандай, жазуучу катары С.Раев дагы тамашөкөй, юморлуу сүрөттөөдөн дүйнөнү тереңден таанууну карай багыт алгандыгы анын калеминен чыккан бардык прозалык чыгармаларынан байкалат. Мунусу менен С.Раев психолог жазуучу катары көбүрөөк таасир калтырат. Бул жагынан андагы бүгүнкү жетишкендиктер жазуучунун алгачкы чыгармачылык чыйырынан өнүм алгандыгы талашсыз.

Адабияттар:

1. Паперный З.С. «Мужики» – Повесть и продолжение// В творческой лаборатории Чехова. М., 1974.
2. Раев С. Ханышанын көз жашы. – Б., 2008.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.